

"לאחר שחנקה אותו היא מזדרזת ושוכבת על הרצפה"
שפני האינפורמציה החשובה בטקסט הספרותי

ישעיהו שן

1. ההייררכיה האינפורמציונית כעובדה קוגניטיבית וכעובדה לשונית

אירוע השיא בסיפורו של צ'כוב "לישון" [תשל"א] הוא רציחתו של התינוק בידי וארקה, הנערה האומנת המשגיחה עליו. הסיפור מתאר מסכת חיים קשה ביותר של גיבורתו, ומתמקד בערב מסוים בחייה שבו הופך בכיו הבלתי פוסק של התינוק, המפריע לה לנמנם לאחר יום עבודה מפרך, לגילום בזעיר אנפין של אומללות חייה, ומוליך אותה לרצח התינוק ולתרדמה הנופלת עליה לאחר מכן. אלא שבניגוד מוחלט למרכזיותו של אירוע זה, תיאורו בסיפור הוא כשל אירוע שולי ביותר (התרגום העברי שומר מבחינה זאת על המקור ברוסית – ומשום כך ניתן לצטט את הדוגמה בעברית):

וארקה צוחקת, קורצת בעיניה ומאיימת באצבעה על הכתם הירוק, מתגנבת אל העריסה וגוחנת אל התינוק. לאחר שחנקה אותו היא מזדרזת ושוכבת על הרצפה, שוחקת מרוב שמחה...

הדבר המעניין ביותר בתיאור זה הוא שלא זו בלבד שהוא לקוני ומצומצם ביותר יחסית למרכזיותו של האירוע בסיפור, אלא שהוא מופיע במבנה של שיעבוד תחבירי ("לאחר שחנקה אותו..."), כאשר החלק העיקרי של המשפט עוסק בפעולותיה של וארקה לאחר שהיא חונקת את התינוק. המנגנון הפועל כאן הוא אפוא מנגנון המבוסס על סתירה בין רמות שונות בסיפור, כלומר בין מרכזיותו של אירוע ברמה "הגלובלית" של עלילת הספור השלם ובין המבנה הלשוני "הלוקלי" המסמן אותו כאירוע שולי למדי.

סתירה כזאת מתגלה בטקסטים נרטיביים ספרותיים לא מעטים, ולכן נדרש תיאור שיטתי שלה, החורג מתיאור דוגמה ספציפית כזאת או אחרת. מטרתו של המאמר הנוכחי היא להצביע על הפרמטרים העיקריים שבמסגרתם יכולה תופעה זו להיות מתוארת, לנתח מספר דוגמות אופייניות, ולאפיין את הפונקציונליות שלה בטקסטים שונים.

נפתח בכך, שבכל עלילה של טקסט סיפורי ניתן להבחין בין אינפורמציה "חשובה" ל"חשובה פחות". אנו מזהים, למשל, שאירועים מסוימים חשובים יותר מאירועים אחרים או מאינפורמציות "רקע". עובדה זו היא עובדה פסיכולוגית ולשונית. כעובדה פסיכולוגית היא מתגלה במבדקים פסיכולוגיים שעסקו בהיזכרות, בארגון הטקסטים בזיכרון (ג'ונסון

Chomsky, N. 1970. *Remarks on nominalization*. In R. Jacobs & R. Rosenbaum (eds.) *Readings in English transformational grammar*. Waltham, Mass: Ginn.

Cohen, T. 1992. A determiner phrase approach to Hebrew nominals. Bar Ilan University master's thesis.

Comrie, B. & S.A. Thompson. "Lexical nominalization". In T. Shopen (ed.) *Language typology and syntactic description. Vol III Grammatical categories and the lexicon*. Cambridge: Cambridge University Press.

Di Sciullo, A-M. & E. Williams. 1987. *On the definition of word*. Cambridge, Mass: the MIT Press.

Fabb, N. 1988. "Doing affixation in GB syntax". In M. Everaert, A. Evers, R. Huybregts, M. Trommelen (eds.) *Morphology and modularity*. Dordrecht: Foris.

Halliday, M.A.K. 1985. *Spoken and written language*. Victoria, Australia: Deakin University Press.

Langacker, R.W. 1991. *Concept, image and symbol: the cognitive basis of grammar*. Berlin: Mouton de Gruyter.

Lieber, R. 1983. "Argument linking and compounds in English". *Linguistic Inquiry* 14, pp. 251-285.

Ravid, D. & A. Avidor. 1998. "Acquisition of derived nominals in Hebrew: developmental and linguistic principles". *Journal of Child Language* 25, pp. 229-266.

Ravid, D. & Y. Shlesinger. 1995. "Factors in the selection of compound-types in spoken and written Hebrew". *Language Sciences* 17, pp. 147-179.

Ritter, E. 1991. "Two functional categories in noun phrases: evidence from Modern Hebrew". In S. Rothstein (ed.) *Syntax and Semantics* 25. San Diego: Academic Press.

Schwarzwald, R.O. 1973. "Roots and patterns in the Modern Hebrew lexicon". *Hebrew abstracts* 14, pp. 95-96.

Schwarzwald, R.O. 1991. "Grammatical vs. lexical plural formation in Hebrew". *Folia Linguistica* 25, pp. 577-608.

Sproat, R. 1988. "Bracketing paradoxes, cliticization and other topics: the mapping between syntactic and phonological structure". In Everaert et al (eds), *Morphology and modularity*. Dordrecht: Foris.

Williams, E. 1981. "Argument structure and morphology". *The Linguistic Review* 1, pp. 81-114.

[1970], מייר [1975], תורנדייק [1975]) וכן במחקרים שעסקו באופני הסיכום והתמצות של טקסטים (ואן-דיק [1979]). מחקרים אלה הראו שכלל שאינפורמציה נמצאת במקום גבוה בהיררכיה כלשהי של חשיבות — כך גדלים סיכוייה להיזכר לטווח ארוך יותר, ולהופיע בסיכומים ובתמצוטים של נבדקים.

כעובדה לשונית מתגלה ההבחנה בין דרגות חשיבות שונות של אינפורמציה נתונה על ידי מערכת של אמצעים לשוניים ממוסדים במערכת הלשונית הכללית, שהפונקציה שלהם היא סימון דרגת החשיבות היחסית של האינפורמציה (ראה למשל ריינהרט [1982]). כלומר, אלו הם אמצעים השייכים לרמות "הלוקליות" של הלשון, כמו מבנים מורפולוגיים, תחביריים, לקסיקליים וכו', שממלאים (בין היתר) פונקציה טקסטואלית מרכזית: סימון דרגת החשיבות היחסית של אינפורמציה המופיעה בטקסט (מובן שקיימים גם אמצעים גלובליים יותר, דוגמת אמצעי הערכה [לבוך 1972], או מה שחלק מן המחקרים מכנים בשם Signalling [למשל מייר 1975], אולם לאלה לא אתייחס במסגרת זאת). אמצעים לשוניים אלה, הממוסדים כאמור במערכת הלשונית, מתגלים בשימוש הסטנדרטי בטקסטים "סטנדרטיים" לא ספרותיים. למעשה, גם טקסטים ספרותיים מצייתים להם במידה לא מבוטלת (ראה שן [1981]). אלא שטקסטים ספרותיים, כפי שמלמדת דוגמת צ'יכוב, נוטים לעתים קרובות לערוך מניפולציות לשוניות לשם השגת אפקטים "פואטיים" שונים, הן אפקטים כלליים דוגמת "ההזרה" (למשל מוקרזובסקי [1964]), והן אפקטים לוקליים יותר.

מטרת המרכזית במחקר זה היא, כאמור, לתאר בצורה מפורטת את מאפייניו של מנגנון מניפולטיבי זה על ידי בדיקת השימוש החריג והמניפולטיבי של ספני חשיבות האינפורמציה בטקסטים ספרותיים.

בפרק הראשון אסקור מספר אמצעים לשוניים המסמנים חשיבות כזאת. סקירה זו תשמש כסיס לניתוח השימוש בספנים אלה בטקסטים ספרותיים, המבוססים על מניפולציה בסימנים אלה. בפרק השני אציג ניתוח של דוגמות לשימוש סוטה או חריג שמתגלה בטקסטים ספרותיים שונים. בפרק השלישי אדון בפונקציה של התופעה בטקסטים אלה.

1.1 הגורמים הקובעים את חשיבותה היחסית של אינפורמציה נתונה

במסגרת מצומצמת זאת לא ניתן להקיף את מכלול הגורמים הפוטנציאליים הקובעים או המשפיעים על דרגת חשיבותה היחסית של אינפורמציה נתונה בטקסט הנרטיבי. כמות המחקרים שעסקה בנושא היא נרחבת ביותר, ומקיפה למעשה מספר דיסציפלינות מחקריות (ראה למשל את הסקירה אצל שן [1981; 1985]). כיוון שאין זה הנושא המרכזי של החיבור הנוכחי, לא אדון בו בצורה מפורטת, אלא אדון, בקיצור רב, בשלושה מן הגורמים שבהם עסקו מחקרים קודמים בנושא, גורמים שיהיו רלוונטיים לגבי הניתוחים שיופיעו בהמשך (לדיון מפורט יותר ראה שן [1981]):

א. יחסי חזית-רקע בטקסט

מחקרים כלשניים שונים (למשל תלמי [1975], הופר [1978], ריינהרט [1982] ואחרים) מצביעים על שתי הבחנות מרכזיות הנוגעות לאפיון דרגת החשיבות של אינפורמציה המופיעה בטקסט הנרטיבי:

1. ההבחנה בין אינפורמציה השייכת לשלד הסיפורי, כלומר לקו העלילה הראשי של הסיפור

ובין אינפורמציה המייצגת סטייה משלד סיפורי זה. על פי אפיון זה האינפורמציה המקדמת את השלד הסיפורי היא אינפורמציה מרכזית יותר מזו המתארת סטייה (לצרכים שונים) ממנו, כמו חומרי הרקע שתפקידם לתאר, להסביר ולהאיר את חומרי החזית. הופר מציג את ההבחנה בין חומרי החזית לחומרי הרקע כך:

...It is evidently a universal of narrative discourse that in any extended text an overt distinction is made between the language of the actual story-line and the language of supportive material which does not itself narrate the main events. I refer to the former...as "foreground", and the latter as "background" (p. 1). The foregrounded events succeed one another in the narrative... (p. 2).

הדגש כתפיסה זו הוא על כך שחומרי החזית הם האירועים (והפעולות) המופיעים ברצף הכרונולוגי של השלד העיקרי של הנרטיב.

2. ההבחנה בין אירועים נקודתיים ובין מצבי עניינים מתמשכים, כלומר אירועים שמשך התרחשותם הוא קצר מאוד באופן יחסי מסומנים כבולטים יותר מאירועים ממושכים או ממצבים סטטיים (כשכל שאר התנאים שווים) (למשל — תלמי [1975], הופר [1979], הופר ותומפסון [1981], שן [1981]).

שתי הבחנות אלה מכוננות את ההבחנה הבסיסית בין "החזית" ו"הרקע" בטקסט הנרטיבי הפשוט, והבחנה זו מופיעה בווריציות דומות לזו שצוטטה לעיל במספר גישות לטקסט הנרטיבי (דורפמן [1969], לבוב [1972], סקולין [1975], פולני [1976]). כלומר, על פי המחקרים שצוינו נתפסים אירועים נקודתיים כמרכזיים יותר מבחינת מרכזיותם בעלילה (אם כי לא בהכרח מבחינת אחרות) מאשר מצבי עניינים סטטיים או ממושכים (כשכל שאר התנאים שווים), וכן שאירועים הממוקמים בקו העלילה המרכזי נתפסים כאירועים מרכזיים יותר מכאלה שאינם שייכים לקו העלילה זה (ריינהרט [1982]).

ב. יחסי האינפורמציה בטקסט

בכל שלב של הטקסט עומדת לרשות הקורא אינפורמציה ישנה. היא נשאבת משני מקורות אפשריים: מידע עולם הקודם לתהליך הקריאה או מהופעה קודמת בטקסט. אינפורמציה שאינה נתונה מאף אחד ממקורות אלה היא אינפורמציה חדשה (לדיון נרחב בנושאים הקשורים להבחנה זו ראה פרינס [1979], ריינהרט [1979], אריאל [1990]). כללית, נניח כאן שכשכל שאר התנאים שווים, אינפורמציה חדשה היא חשובה יותר, בשלב נתון של הקריאה, מאשר אינפורמציה ישנה. כך למשל מציעים דנש [1974], פירבס [1975] שהאינפורמציה החדשה היא זו המהווה את הגורם הדינמי של הקומוניקציה — זה שמקדם את הטקסט או את המבע, בעוד שהאינפורמציה הישנה "מעגנת" סגמנטים חדשים בסגמנטים קודמים בטקסט או בסיטואציית הקומוניקציה.

למרות שכמובן אין לזהות את ההבחנה אינפורמציה חדשה/ישנה עם ההבחנה אינפורמציה חשובה/שולית, הרי שכשכל שאר התנאים שווים, יחידת האינפורמציה המכילה אינפורמציה חדשה היא מרכזית יותר, באותו שלב של הטקסט שבו היא מהווה אינפורמציה חדשה, מאשר אינפורמציה ישנה.

ג. גורמים חוץ-טקסטואליים
 גורמים חוץ טקסטואליים מגוונים, דוגמת קונוונציות תרבותיות, חברתיות, זיאנריות ועוד, תורמים אף הם לקביעת דרגת החשיבות של אינפורמציה טקסטואלית נתונה. כך למשל, מוכן אינטואיטיבית כי מותו של גיבור הסיפור, או הנקודה שבה הבלש מגלה את הרוצח או דוגמות דומות הן אינפורמציות מרכזיות בסיפור (ראה שן [1981]).
 לא ארון כאן בפירוט בגורמים אלה, אלא אניח שהם משפיעים על דרגת חשיבותה היחסית של יחידת אינפורמציה נתונה על ידי כך שהם תורמים להגדלה/הקטנה של מה שמכונה כאן בשם "הטעינות הסמנטית" של יחידת האינפורמציה.

1.2 הסמנים הלשוניים של האינפורמציה החשובה

כפי שכבר הסברנו בפתיחה, ניתן להבחין בין הגורמים המשפיעים על דרגת חשיבותה היחסית של האינפורמציה נתונה, ובין הסמנים הלשוניים שאותם יכול לנקוט מחבר הטקסט כדי לסמן לקורא את דרגת חשיבותה היחסית של האינפורמציה המתוארת. נדגיש מראש כי זוהי רשימה חלקית בלבד (רשימה מפורטת יותר מופיעה במספר ניכר של מחקרים קודמים (ראה למשל שן [1981]). ההתמקדות ברשימה חלקית זאת דווקא נעוצה בעובדה שאלו הם האמצעים הלשוניים שהשימושים המניפולטיביים בהם יתוארו להלן.

א. מבנים תחביריים

המבנה התחבירי של המשפט יכול במקרים מסוימים לשמש כסמן של חשיבות האינפורמציה המופיעה במשפט. שיר ולפין [1979] העוסקים בבעיית הדומיננטיות של אינפורמציה המופיעה ברמת המשפט, מצביעים על מבנים תחביריים אשר (בשימושם הסטנדרטי) משמשים כתחבולות תחביריות לסימון ההבחנה בין אינפורמציה לא דומיננטית לדומיננטית. נתבונן למשל במבנה של המשפט המורכב, שמרכיביו הם המשפט העיקרי והטפל. למרות שאלו הן קטגוריות תחביריות, טכניות לכאורה, הרי, שהם מסמנים את האינפורמציה המופיעה בפוזיציה של החלק הטפל של המשפט כשולית יחסית לזאת המופיעה בחלק העיקרי. המבדק הלשוני המאשש קביעה זו הוא מבדק השקר (שיר ולפין [1979]).
 מבדק זה מציב את המשפט המורכב כולו בקונטקסט של דיבור ישיר, ושולל תחילה את המשפט העיקרי ולאחר מכן את המשפט הטפל. אם אין זה אפשרי לשלול את המשפט הטפל, מצביע הדבר על כך שהמבנה התחבירי של המשפט העיקרי אינו מאפשר להעניק אינטרפרטציה דומיננטית למשפט המשועבד (הסבר מפורט יותר על הקשר בין המבדק ובין מושג הדומיננטיות — ראה שם, עמ' 5).
 נדגים את העניין באמצעות שני סוגי משפטים מורכבים: משפטי זיקה, משפטים מבוקעים.

I. משפט זיקה (relative clause)

(1) האיש שהבטיח להיטיב עם העם, מביא לאינפלציה של 120% בשנה.

על פי מבדק השקר:

- (2) יוסי אמר: האיש שהבטיח להיטיב עם העם, מביא לאינפלציה של 120% בשנה.
- (א2) שקר! הוא דווקא מוריד את האינפלציה.

(ב2*) שקר! הוא לא הבטיח.

העובדה ש-2 הוא תגובה מזוהה יחסית, מעידה שזהו מבנה סינטקטי שאינו יכול להתפרש כדומיננטי (המשפט תקין — אך מבחינה פרגמטית אינו תגובה סבירה).

II. משפט מבוקע (Cleft sentences)

(3) זה דן הטיפש שלא הגיע בזמן לבית הספר.

על פי מבדק השקר:

- (4) יוסי אמר: זה דן שלא הגיע בזמן לבית הספר.
- (א4) שקר! זוהי רותי שלא הגיעה בזמן לבית הספר.
- (ב4*) שקר! הוא הגיע בזמן לבית הספר.

גם כאן, מכיוון שאי אפשר לשלול את חלק המשפט המשועבד — הוא ייחשב למבנה סינטקטי שאינו יכול להתפרש כדומיננטי.

ב. מערכת האספקט (Aspect)

חוקרים שונים (למשל, הופר וטומפסון [1982], ריינהרט [1982] ואחרים) מציעים לראות את מערכת האספקט כסמן חשיבות. ההבחנה הבסיסית במערכת האספקט בין המושלם (perfective) לבלתי מושלם או לממושך (non-perfective), משמשת כסמן של דרגות בליטות שונות של אינפורמציה.

נדגים באמצעות שני קטעים הלוקחים מטקסטים נרטיביים כשפה העברית את אופן תפקודה של מערכת האספקט (הלא מפותחת) בעברית בסימון האינפורמציה החשובה. נוכל להניח שאחד השימושים הבולטים והסטנדרטיים של צורת הבינוני של הפועל בעברית היא בייצוג אירועים או פעולות שלא הושלמו (כלומר אירועים או פעולות ממושכים), בעוד שהטיית הפועל בעבר מייצגת (לפחות באחד משימושיה הבולטים) בדרך כלל פעולה שהושלמה (לתיאור כללי יותר של תפקודה של מערכת האספקט בסימון פעולות מושלמות ולא מושלמות באופן כללי ראה שן [1981], ריינהרט [1982]). נתבונן בשתי דוגמות:

- 1. גורר יצחק את רגליו... החנויות פתוחות לרוחה, והחנוונים עיניהם עצומות... תגרניות יושבות... ושפתותיהן הנפולות מתנענעות... עם שיצחק מהלך... פגע בו כלב... אחרי שעה קטנה הגיע יצחק אצל חנות של כלים ישנים ועמד שם. (תמול שלשום, עגנון [חשכ"ח], עמ' 204)

האירועים אשר נראים בולטים במיוחד בקטע זה מופיעים לקראת סופה של הפסקה והם כוללים את פגיעת הכלב ביצחק, הגעתו של יצחק אל החנות, ועמידתו שם. לעומתם נראית האינפורמציה הקודמת כאינפורמציה רקע. בקשר לכך ניתן להעיר שלוש הערות:

- 1. החילופים בין הבינוני לזמן העבר — מתבצעים בקורלציה שלמה למעבר מחומרי הרקע לחומרי החזית (יחסית לחומרים האחרים שמוגדרים כחומרי רקע). זוהי דוגמה אופיינית לכך שמערכת האספקט (וליתר דיוק האופוזיציות שבין הבינוני לזמן העבר) משמשת כסמן לדרגת החשיבות היחסית של אינפורמציה נתונה.

2. ברור שמבחינת מצב העניינים האובייקטיבי בעולם, אין זה הכרחי לפרש את עמידתו של יצחק ליד החנות כאירוע נקודתי יותר מאשר את הליכתו, או נענוע השפתיים של התגרניות. למרות זאת, העובדה שעמידתו מופיעה בעבר דקדוקי — ואילו מצבי העניינים מתוארים בצורת הבינוני, יוצרת את ה"רושם" של הנקודתיות של העמידה לעומת מצבי העניינים האחרים — וממילא מבליטה את היותו "אירוע" חזיתי; זאת בנוסף לכך שהוא מופיע בסיומה של הפסקה.

3. פגיעת הכלב נתפסת אינטואיטיבית כאירוע מרכזי במיוחד (אף ביחס למה שמופיע אחריו) בעיקר בגלל מבנה המשפט המבליט אותו על רקע האינפורמציה השולית יותר הסמוכה לו במשפט. במקרה זה מודגשת שוליותו של המשפט "עם שיצחק מהלך" הן באמצעות המבנה התחבירי של משפט טפל והן באמצעות צורת הבינוני "מהלך". כאשר מוסיפים לכך את היחסים הסמנטיים הנוצרים כאן בין מצב ממושך — לעומת אירוע חד-פעמי (חזה המצב בעולם המיוצג ולא בלשון בלבד), מוכן מדוע ניתן לראות בפגיעת הכלב אירוע השייך לרקע (יחסית לאירוע הסמוך אליו).

תחבולה זו של הכלטת יחידת האינפורמציה באמצעות הנמכה מכוונת של יחידת(ות) האינפורמציה השכנה(ות). הנמכה המושגת ומודגשת על ידי השימוש במספר גורמי הנמכה — היא תחבולה אופיינית לטקסטים רבים. על גילוי נוסף שלה אעמוד בפרק השלישי. הדוגמה שלהלן תגותח בקיצור. הקטע לקוח מתוך סיפור משל עגנון [תשי"ג] והוא מתאר את מעמד החתונה של גיבורי הסיפור ואת האירוע המערער אותו:

2. והקיצור, החתן עומד תחת החופה והשושבינות מוליכות את הכלה. השושבינים הולכים לקראתה ומתקרבים אליה, וחוזרים לאחוריהם... הם תחת החפה והנה עב קטנה עולה מירכתי העיר. וישאו ויראו סוס ורוכבו (עמ' שנו).

הנקודה הקריטית בקטע זה (המרכזית ביותר בסיפור כולו), שהיא אירוע חד פעמי ודינמי המופיע על רקע מצב ממושך וסטטי, מסומנת (בין היתר) על ידי המעבר מצורת הבינוני לזמן העבר הדקדוקי. בדוגמה זו חל מעבר הדרגתי כאשר העב הקטנה שעולה (אינפורמציה שהיא עדיין חסרת משמעות ברורה לחלוטין — ומשום כך אין היא משמשת כאירוע חזית המסומן ככזה בקטע), מסומנת על ידי "והנה" שמבליט אותה במידה מסוימת, וכביכול מכין את הרקע למעבר לאירוע הקריטי עצמו — שהוא בואו של הסוס. המעבר מן הבינוני לזמן העבר הדקדוקי מתבצע אפוא בסמוך ככל האפשר לאירוע הקריטי — "וישאו עיניהם ויראו סוס ורכבו".

ג. קשרים

סוג שלישי של אמצעים לשוניים לסימון דרגת החשיבות של אינפורמציה נתונה הוא קשרים שונים. פונקציה פרגמטית בולטת למדי של מספר קשרים (ובכלל זה צורנים לשוניים שממלאים פונקציה של קישור) היא סימון דרגת החשיבות היחסית של יחידות האינפורמציה המקושרות על ידי קשרים אלה. כלומר, לעתים קרובות משמשים קשרים אלה (בנוסף לפונקציה הסמנטית שלהם שהיא יצירת יחס סמנטי מסוים בין היחידות שהם מחברים) כאמצעי לדירוג החשיבות היחסית של אינפורמציה. נצביע על שתי דוגמות:

"ו" (and)

הקשר "ו" מסמן מעמד שווה מבחינת חשיבותן היחסית של יחידות האינפורמציה המחוברות על ידו (זהו אחד השימושים של הקשר). היפותזה זו, למרות שהיא נראית טריוויאלית, אינה מובנת מאליה (שכן אין מדובר כאן על היחס הסמנטי או על משהו שנגרר ממנו ישירות — אלא על יחסי הייררכיה של יחידות האינפורמציה שהוא יחס מסוג אחר מזה של היחס הסמנטי). מבדק המאשש את ההיפותזה הנ"ל הוא מבדק ההפחה.

הדוגמה שלהלן יוצרת אפקט של "חוסר תקינות" או של "מוזרות" שאחד מהגורמים המסבירים אותו הוא הופעתו של הקשר "ו" כמסמן שוויון של חשיבות — בעוד שהטענות הסמנטיות של יחידת האינפורמציה האחרונה ברצף המשפט מוגבהת בצורה דרסטית ביחס ליחידות האינפורמציה שלפניה:

באחת הסימטאות אסף זונה והלך אחריה לבית מלון זול ונשאר שם עד הבוקר... וקרא את העיתון החגיגי... והרהר הרהוריו והמתין לבוא החשיכה המרושעת ויצא אל הכוסתן ותלה עצמו על עץ. (עוז [1974], עמ' 122)

התאבדותו של גיבור הסיפור — שהיא האינפורמציה המרכזית בקטע הנידון — ערוכה כאקוויוולנטית לאינפורמציות שמופיעות לפניה. נראה לי שבדוגמה זו פועל הסגנון הרפורטאזי והמונוטוני המתאר סדרת פעולות שגרתיות ובעלות ערך שווה מבחינתו של הדובר, יחד עם הקשר "ו" אשר מתגבר את רושם השוויון — וכאשר אלה מתנגשים עם הטענות הסמנטיות הגבוהה באופן דרסטי של יחידת האינפורמציה האחרונה — נוצר אפקט "חוסר התקינות". נראה אינטואיטיבית במקרה זה כי האפקט היה חריף הרבה פחות אילו לא היה נעשה שימוש בקשר "ו".

"והנה"

הקשר "והנה" הוא סמן שאחת מהפונקציות הפרגמטיות הבולטות שלו היא סימון האינפורמציה המופיעה בסמוך אליו כבעלת חשיבות גבוהה יחסית, בין אם הוא משמש כקשר של שתי יחידות אינפורמציה במסגרת המשפט ("עוד הם הולכים והנה צץ מולם משהו") ובין אם הוא פותח משפט או פסקה ("והנה יום בהיר אחד..."). שימוש זה נוגלה למשל בסיפורי אגדות, שבהם במקרים רבים מתחיל תיאור חומרי ההתרחשות הדינמיים בצורך "והנה" (כמו בדוגמה "והנה יום בהיר אחד...").

2. חשיבות אינפורמציונית בטקסט הסיפורי הספרותי

לאחר שהצגנו את האמצעים הלשוניים לסימון דרגת חשיבותה של אינפורמציה נתונה בטקסט הנרטיבי, נבחן כעת את השימוש באמצעים אלה בעזרת דוגמות מטקסטים נרטיביים ספרותיים. בחינה זו תסייע להצביע על השימוש המניפולטיבי הנעשה בטקסטים ספרותיים באמצעות אמצעים לשוניים המסמנים את דרגת החשיבות של אינפורמציה נתונה (המבנה התחבירי או מערכת האספקט או הקשרים וכו') — ואלה עומדים בסתירה למעמדה "הממשי" של אינפורמציה זו, כפי שהוא נקבע על ידי אחד משלושת הגורמים שצוינו קודם לכן (יחסי חזית-רקע, יחסי האינפורמציה בטקסט וטענות תרבותיות). חמש הדוגמות שינתחו להלן מרגימות מצבי סתירה אלה.

מקרה 1: התנגשות שבין המבנה התחבירי של המשפט ובין הטענות הסמנטית של חומר האינפורמציה
 המצב הרגיל של התנגשות ממין זה הוא של מבנה תחבירי מנמיך — לעומת טענות סמנטית מוגבהת המסומנת על ידי מבנה תחבירי זה. דוגמה בולטת להתנגשות זאת היא בטקסט משל שלונסקי [1971]:

זו שקפצה מן החלון שכנגד/נסתפקה כ־3 בלבד.

אזכור התאבדותה של גיבורת השיר, שלא הוזכרה עד לנקודה זו בשירו של שלונסקי מהווה במקרה זה אינפורמציה חדשה לחלוטין בשיר. זאת ועוד, ברור גם שזהו פרט האינפורמציה החשוב ביותר בשיר מבחינה עלילתית, המתאר אספקטים שונים של עידו של דובר השיר. כלומר, הן מרכזיותו של אירוע זה בעלילת השיר, והן היותו אינפורמציה חדשה ומפתיעה לחלוטין במקום בו היא מוזכרת הופכים את האירוע המתואר לאירוע שדרגת חשיבותו היא גדולה ביותר. עובדה זו היא שיוצרת סתירה בין חשיבותו של האירוע ובין שיבוצו במבנה התחבירי המנמיך של משפט הזיקה.
 דוגמה אחרת להתנגשות מאותו סוג, היא זו שהוזכרה כבר בפתיחה, תיאור חניקת התינוק בידי וארקה בסיפורו של צ'יכוב "לישון" [תשל"א]. גם כאן, כזכור, מופיעה האינפורמציה המרכזית בסיפור כולו — הרצח של התינוק על ידי וארקה, בפרויציה תחבירית מנמיכה של שיעבוד: "וארקה צוחקת, קורצת בעיניה ומאיימת באצבעה על הכתם הירוק, מתגנבת אל העריסה וגוחנת אל התינוק. לאחר שחנקה אותו היא מזודרת ושוכבת על הרצפה, שוחקת מרוב שמחה..."

מקרה 2: המשפט המורכב ויצוגו של שלד העלילה לעומת אירועים הסוטים ממנו
 אירועים השייכים לקו העלילה המרכזי הם מרכזיים יותר מאלה הסוטים ממנו. ניתן אפוא לצפות לכך שאם שני סוגי אירועים כאלה יתוארו במסגרת של משפט מורכב, ישויו הראשונים לחלק העיקרי והאחרונים לחלק הטפל של משפט מורכב זה. כדי לראות שימוש מניפולטיבי בעניין נתבונן בקטע הלקוח מתוך הרומן זכרון דברים ליעקב שבתאי [1977]. ישראל הנמצא בחדר עם צזאר נזכר באלה ובפגישתם שאירעה בעבר (דוגמה זו שמעתי מפי ד"ר טניה ריינהרט בסמינריון — "מבנה האינפורמציה בטקסט" שהתקיים בחוג לתורת הספרות הכללית באוניברסיטת ת"א, 1980):

הם נפגשו, במקרה, בקולנוע, ואף על פי שבמכנסי הגינס ובסוודר השחור שלבשה מתחת למעיל הצמר הירוק כהה לא היתה שונה מכל בחזרה אחרת, עוררה בו מהפגישה הראשונה הרגשה שהיא באה ממקום בלתי ידוע... כאילו צצה מתוך האויר הריק וכך גם תיעלם באחד הימים... אבל הוא לא אמר זאת לאיש, ובוודאי לא לצזאר, שנכנס לחדר השני, אשר שימש לו כמשרד... (עמ' 11). (נקודת החזרה לרצף האירועים מודגשת, י"ש.)

הופעתו של המשפט "לצזאר, שנכנס לחדר השני" יוצרת רושם של "חוסר התקינות" או מזודרת. לדעתי, אפקט זה נוצר כתוצאה מהתנגשות בין יחסי החזית והרקע שבין האירועים ובין המבנה התחבירי שבו הם מופיעים: במקרה זה קיימת סטייה מסוימת מן הרצף הנרטיבי

— וחזרה אל אותו רצף אירועים. כפי שכבר קודם לכן (ראה 1.1 א), בדרך כלל נוטים אירועים השייכים לקו העלילה המרכזי להיות אירועים מרכזיים יותר מבחינה עלילתית (להשתייך לחזית העלילתית) מאשר אירועים הסוטים מקו עלילה זה. אלא שבמקרה זה מסומן האירוע השייך לקו העלילה העיקרי (במקרה זה "הווה הסיפורי"), כלומר זה המתאר את צזאר שנכנס לחדר השני, כמשועבד תחבירית לאירוע הסוטה מקו העלילה העיקרי ("אבל הוא לא אמר..."). אי התאמה יוצרת את הפקט "חוסר התקינות" בדוגמה זאת.
 הדוגמה השנייה מתארת תופעה דומה לזו שתוארה בראשונה, היא לקוחה מתוך נוצות לחיים באר [1979].

פעם אחת ויחידה, בירכתי המחסן, מאורי תמונתה גדולת המימדים של אשת נעוריו של אבא העזתי ודפדפתי בספר יזכור לקדושי תרפ"ט... כמכוות אש זכורים לי פניו של הילד שלמה סלונים בן השנה, שנשאר בחיים יחידי מכל משפחתו ומראהו כמראה אבא היושב עתה נעזב על יד החלון ופסי הצל... (ע' 23). (הקטע המודגש מציין את החזרה לרצף הנרטיבי.)

בדוגמה זו כבקודמת ישנה סטייה מרצף האירועים וחזרה אליו, כאשר חזרה זו מופיעה במבנה תחבירי המסמן את האינפורמציה כשולית יחסית. אפקט "חוסר התקינות" שהופיע בדוגמה הקודמת הוא חלש בהרבה בדוגמה זאת ביחס אליה. ההסבר לאינטואיציה זו נערך כנראה בכך, שהחומר הסמנטי הוא חלק מן הרצף הנרטיבי שנקטע — הוא חומר רקע סטטי במסגרת רצף נרטיבי זה, זהו ההבדל העיקרי הרלוונטי לעניין המעמד האינפורמציוני בין דוגמה 1 ל-2.

לפיכך כאשר משווים את הדוגמה השנייה לראשונה ניתן בדרך השלילה לחזק את הטענה שחומרי פעולה דינמיים (המקדמים את הרצף הנרטיבי) הם בעלי חשיבות יחסית גדולה יותר מבחינה עלילתית בהשוואה לחומר רקע סטטי (כשכל שאר התנאים שווים). הנחה זו מסבירה את העובדה — שעל אף שהחזרה לרצף הנרטיבי מסומנת בסמן לשוני מנמיך — אפקט חוסר התקינות (אם הוא קיים) אינו חריף.

מקרה 3: חומרי תודעה/אירועים חיצוניים ומבנה המשפט המורכב
 ברומן מאת וירגינייה וולף אל המגדלור [1964] מתגלה סתירה מעניינת, הנוגעת לאופן הייצוג של חומרי רקע מובהקים כגון מצבי תודעה לעומת זה של אירועים חיצוניים המלווים אותם. כזכור טעננו, כי מצבי תודעה הם דוגמה לחומר רקע טיפוסי, יחסית לאירועים "החיצוניים" שאליהם הם מתלווים. נתבונן בשני המשפטים האלה:

1. Pulling her shawl round her, Mrs. Ramsay felt that something was lacking. (p. 108)
2. What damned rot they talk, thought Charles Tansley, laying down his spoon precisely in the middle of his plate... (p. 98)

שתי דוגמות אלה אופייניות למגמה כללית ברומן של וולף. בשני המשפטים האלה האינפורמציה על מצבי התודעה של הדמויות מופיעה דווקא בחלק העיקרי של המשפט תוך שימוש באספקט המשולם (הטיית זמן העבר הפשוט של הפועל), בעוד שההתרחשויות

החיצוניות המלוות אותן (המהווים בדרך כלל חומר חזיתי) מופיעים בפחיציה של החלק הטפל של המשפט (תוך שימוש בהטיה הלא מושלמת של הפועל — בעבר ממושך). נדגיש שבהבדל מן הדוגמות הקודמות האחרות המוצגות בסעיף זה, האפקט הנוצר בדוגמה זאת אינו אפקט חזק במיוחד, מכיוון שהאירועים החיצוניים המתרחשים סימולטנית למצבי התדעיה המתוארים אינם יכולים להיחשב כאירועים מרכזיים במיוחד ברומן. משום כך, הצבתם בפחיציה תחבירית מנמיכה, והצבת מצבי התדעיה המתלווים אליהם בפחיציה תחבירית מגביהה אינה יולדת אפקט סתירתי חזק. נראה כי השימוש החוזר ונשנה במניפולציה זאת לאורך הרומן כולו יוצר אפקט מצטבר החורג באופן בולט מן הנורמה המקובלת בטקסטים לא ספרותיים סטנדרטיים שתוארה קודם לכן (ראה 1.1 א).

מקרה 4: ההתנגשויות שבין קשרים ובין הטעניות הסמנטיות של חומר האינפורמציה
דוגמה בולטת להתנגשות כזאת מופיעה בסיפורו של עמוס עוז "תיקון עולם" (1974), עמ' 122.

באחת הסימטאות אסף זונה והלך אחריה לבית מלון זול ונשאר שם עד הבוקר... וקרא את העיתון החגיגי... והרהר הרהורים והמתין לבוא החשיכה המרושעת ויצא אל הבוסתן ותלה עצמו על עץ.

כאן מופיעה האינפורמציה המרכזית בסיפור — התאבדותו של הגיבור, כסביבה שמסמנת אותה כשורה ערך לאינפורמציות הקודמות לה — ומשום כך נוצרת במקרה זה ההתנגשות. נוסף לסגנון הרפורטאזי המונוטוני והיבש המתאר סדרת פעולות שגרתיות ושונות ערך כביכול — אין ספק כי גורם מרכזי הפועל ליצירת שוויון הערך בין הפעולות השונות הוא הקשר "ו" המסמן את האינפורמציות המקושרות על ידו.

מקרה 5: אינפורמציה חדשה בעלת טעניות תרבותיות גבוהה כאינפורמציה קדם-מונחת
הדוגמה מתאפיינת בכך שחומר האינפורמציה הנתון, על אף שאינו מושעבד סינטקטית, מסומן כאינפורמציה ישנה, שהיא קדם-מונחת (presupposed) בטקסט — בעוד שזוהי בעצם אינפורמציה חדשה ובעלת טעניות סמנטית גבוהה. הדוגמה היא מסיפורו של עמוס עוז — "נורדים וצפע" (עוז [1974] עמ' 25-41). בסיפור זה קיימות שתי נקודות שיא — הפגישה עם הנווד הבדווי המתרחש בעת יציאתה של גאולה, גיבורת הסיפור, לשרה, והמפגש עם הנחש שעקיצתו הארסית מביאה עליה את מותה. רגעי שיא אלה של הסיפור (הנרמזים אף בשמו — "נורדים וצפע") מוצגים בטקסט, במסגרת של תיאור מיידע המסמן את האינפורמציה קדם-מונחת.

1. הנווד נעצר מאחורי גבה של גאולה, חרישי כאד. (עמ' 32; הדגשה שלי — י"ש)
2. הבהוביהם אינם מרתיעים את הצפע המרחיש סמוך לגוף הנערה. (עמ' 40, ההדגשה שלי — י"ש)

בשני מקרים אלה מופיעה האינפורמציה המרכזית, שהיא גם אינפורמציה חדשה לחלוטין (על הנווד המופיע מאחורי גבה של גאולה, והצפע המרחיש סמוך לגופה), כשהיא מסומנת בסמן

לשוני המסמן באופן סטנדרטי אינפורמציה שולית יחסית: במשפט הראשון מופיע הנווד מסומן ב"ה"א הידיעה", המסמן אותו כאינפורמציה קדם-מונחת או ישנה בקונטקסט הנידון, והדבר עומד בסתירה הן להיותו של הנווד רפרנט חדש והן לטעניות הסמנטית הגבוהה שיש למפגש זה של גיבורת הסיפור עמו. גם במשפט השני נוצרת סתירה בין טעניות הסמנטיות של אירוע המפגש עם הצפע, והיותו אינפורמציה חדשה לחלוטין, ובין ייצוגו במסגרת התיאור המיידע והממקם אותו אינפורמציה קדם-מונחת בקונטקסט הנידון.

3. הפונקציונליות של תופעת הסתירות במסגרת הטקסט

הפרק הזה ידון באופן ראשוני בפונקציונליות של תופעת הסתירות בטקסט הספרותי. נשים לב תחילה לכך שמבחינה כמותית תופעת הסתירות שעליה הצבענו אינה תופעה נרחבת בטקסטים ספרותיים, למרות היקרותה במספר לא מבוטל בהם. מכל מקום זוהי תופעה בעלת בליטות גבוהה במיוחד, משתי סיבות משלימות:

1. תופעת הסתירות (בעיקר כגילויים הקיצוניים שלה ואולם לא רק בהם) מופיעה בנקודות מרכזיות בטקסט. במרבית התופעות שאותן ניתחנו מתגלה תופעת הסתירות בנקודות מכריעות ומרכזיות בטקסט, כמו למשל — מותו של גיבור הסיפור (עוז — "תיקון עולם", אינפורמציה חדשה ומפתיעה המשנה לחלוטין את מהלך העניינים הקודם בטקסט (שלונסקי), הופעת גורם חדש המהווה נקודת התרחשות מרכזית מבחינת המשך השתלשלותה של העלילה (עוז — "נורדים וצפע") ועוד. מובן אפוא שנקודות מכריעות כאלה בסיפור — שדווקא בהן מתרחשת התופעה הנדונה — גורמת להבלטת חשיבותה של התופעה.

2. סתירות אלה מייצגות הפרה חריפה של נורמות שהן נורמות ממוסדות למדי. בליטות זאת מעלה כמובן את השאלה: מהי הפונקציה של סתירות אלה? כללית, ניתן כמובן לטעון כי עצם השימוש בסתירה בטקסט הפואטי משיג אפקטים אסתטיים כגון, הפניית תשומת הלב לטקסט, שבירת נורמות, יצירת הפתעה וכדומה. ללא ספק, בחלק ניכר מן הדוגמות שנותחו ניתן להסביר את השימוש בתופעת הסתירות בניסיון להשיג אפקטים אסתטיים מן הסוג שתואר. כך למשל במקרה של שלונסקי (ראה פרק 2 מקרה 1), הסתירה מבוססת על הכנסת רפרנט חדש לחלוטין שלא צוין קודם לכן, ועל אינפורמציה לא צפויה ומרכזית ביותר כשיר בפחיציה תחבירית מנמיכה יוצרת אפקט חריף של הפתעה ומשיכת תשומת לב למבע. דוגמה אחרת לכך בסיפורו של עוז "תיקון עולם" (שהוזכר לעיל) שבו נוצר אפקט ההפתעה כתוצאה מן הסתירה שבין מרכזיותו של אירוע ההתאבדות של גיבור הסיפור, וכן חוסר האפשרות לצפות אותו, ובין השימוש בקשר "ו" היוצר שוויון ערך בין יחידות האינפורמציה הרבות המקושרות על ידו בקטע זה.

אלה שבנוסף לפונקציות כלליות וסטנדרטיות אלה קיימות גם פונקציות ספציפיות, כלומר כאלה שהן ספציפיות לטקסט או לז'אנר מסוים. נתבונן במספר דוגמות לפונקציות כאלה:

דוגמה א

דוגמה אחת לשימוש בפונקציה ספציפית, שהזכרה קודם לכן, נקריח לנו בסיפורו של צ'כוב "לישון" [תשל"א] שבה מופיעה האינפורמציה המרכזית בסיפור כולו — רצח התינוק בידי וארקה — בפחיציה תחבירית מנמיכה (בתרגום העברי נשמר מבחינה זאת המקור ברוסית):

"וארקה צוחקת, קורצת כעיניה ומאיימת באצבעה על הכתם הירוק, מתגנבת אל העריסה וגוחנת אל התינוק. לאחר שחנקה אותו היא מודרות ושוכבת על הרצפה, שוחקת מרוב שמחה...". בדוגמה זו ניתן לראות גילוי בזעיר אנפין של קו מרכזי בפואטיקה של צ'כוב שמבקרה זה יכולה לנמק את התופעה.

אחת התופעות הבולטות ביצירתו של צ'כוב היא העיסוק בחומרים "טעונים" במיוחד המהווים את המרכז התמטי שברבים מסיפוריו (למשל — המצב החברתי ברוסיה, מצבים אנושיים ופסיכולוגיים קיצוניים וכו') — תוך ניסיון מתמיד למה שניתן לכנות בשם "דיסקוולפיצינות" של חומרים אלה (את המונח וכן את האופן שבו הוא מאפיין את הפואטיקה של צ'כוב, שמעתי מפי ד"ר מנחם ברינקר במסגרת קורס באוניברסיטת ת"א). כלומר צ'כוב נטה (ברבים מסיפוריו) להעמיד במרכז עולמו התמטי חומרים "טעונים" מסוגים שונים, אלא שהוא פועל באמצעות מגוון רחב של דרכים, להקטנה, להנמכה ולניטרול של "טעינות" זאת. לעיקרון זה מספר רב של גילויים ברמות שונות של הטקסט (ועסקו בכך גם ד"ר הרי גולומב במחזוריו של צ'כוב, ונילי מירסקי — בסיפוריו המאוחרים של צ'כוב), ולטענתי, הדבר מוצא את ביטויו גם בדוגמה שהובאה — במסגרת רמת המשפט. כלומר — במשפט זה (שהוא המשפט המסיים של "לישון"), אנו מגלים כי צ'כוב משתמש בחומר תמטי בעל "טעינות סמנטית" גבוהה ומנסה להנמיכה ולנטרלה באמצעות השימוש בפוזציה התחבירית הנמכיכה. (העובדה שלסתירה כזאת ישנו גם אפקט של "דפורמציה" או שהיא מהווה סוג של "הזרה", אינה עומדת, כמובן, בסתירה להסבר המוצע.) ניתן אפוא לראות כי הפונקציה הספציפית של הסתירה הנוצרת בסיפור "לישון", מיוחדת לסיפור הספציפי ולפואטיקה של חלק ניכר מסיפורי צ'כוב — והיא מתוארת כגילוי בזעיר אנפין ברמת המשפט של קו מרכזי בפואטיקה של צ'כוב.

דוגמה ב

דוגמה זו מבוססת על הסתירה המופיעה בשירו של שלונסקי — "נאום פלוני על שכונתו" [1971]. בדוגמה זו מתרחשת, כזכור, הסתירה (בין היתר) בין הטעינות הסמנטית הגבוהה של אירוע ההתאבדות של הדמות האנונימית המופיעה בשיר ובין הפוזיציה התחבירית הנמכיכה שבה מופיע תיאורו של אירוע זה.

אחד ההסברים, לדעתי, לסתירה זו מצוי בניסיונו של הדובר להציג את התאבדותה של גיבורת הטקסט כתוצאה "הכרחית" או "טבעית" במובן מסוים, של השעמום ושל הדיכאון שיוצרים שכונתו ועירו של הדובר בשיר. האפוריות, השגרתיות והדיכאון שיוצרת העיר המתוארת בשיר, מהווה מצד אחד רקע מתאים להפתעה שנוצרת בו (והדבר תואר בסעיף קודם) עם הכנסת הגורם החריג של ההתאבדות, ואולם מן הצד האחר במבט מדויק יותר בשיר — מסתבר כי אלו הם כנראה הגורמים שהביאו להתאבדותה של הדמות האנונימית. הפוזיציה התחבירית הנמכיכה מציגה את האינפורמציה של ההתאבדות כאינפורמציה ישנה בקונטקסט של השיר (באמצעות המבנה התחבירי של משפט הזיקה) — ובאופן כזה מרמזת כביכול על כך שניתן להסיק אינפורמציה זו מן האינפורמציות שהופיעו קודם לכן — שכן ההתאבדות היא במובן מסוים תוצאה "הכרחית" של מאפייניה של העיר. המבנה התחבירי הוא אפוא גורם מרכזי ביותר בשיר, ותורם לביסוסו של רושם זה.

דוגמה ג

דוגמה זו מופיעה בסיפורו של עמוס עוז — "נוודים וצפע" ([1974], עמ' 41-25). בסיפור זה קיימות בהתפתחות העלילתית שתי נקודות שיא מובחנות — הפגישה עם הנווד הברווי המתרחשת בעת יציאתה של גאולה, גיבורת הסיפור, לשדה, והמפגש עם הנחש שעקיצתו הארסית גורמת למותה. רגעי שיא אלה של הסיפור (הגרמזים אף בשמו — "נוודים וצפע") מוצגים בטקסט כאופן הזה:

1. "...הנווד נעצר מאחורי גבה של גאולה, חרישי כאד." (עמ' 32)
 2. "...הבהוביהם אינם מרתיעים את הצפע המרחיש סמוך לגוף הנערה." (עמ' 40)
- בשני מקרים אלה מופיעה האינפורמציה החדשה — הנווד המופיע מאחורי גבה של גאולה, והצפע המרחיש סמוך לגופה — כשהיא מסומנת בסמן לשוני מנמך. במשפט הראשון מופיע הנווד מסומן "ה"א הידיעה", המסמן אותו כאינפורמציה קדם-מונחת או ישנה בקונטקסט הנידון, והדבר עומד בסתירה הן להיותו של הנווד רפרנט חדש והן לטעינות הסמנטית הגבוהה שיש למפגש זה של גיבורת הסיפור עמו. גם במשפט השני נוצרת סתירה בין טעינות הסמנטית של אירוע המפגש עם הצפע, והיותו אינפורמציה חדשה לחלוטין, ובין ייצוגו במסגרת התיאור המיידע והממקם אותו כאינפורמציה קדם-מונחת בקונטקסט הנידון.

ניתן לתאר את הפונקציה של ההתנגשות בשני המקרים במונחי הניסיון לחקות באמצעות הייצוג הלשוני של האירוע את המתרחש במישור התמטי. המישור התמטי מעמיד במרכזו את "הניגוד שבין היהודי והנווד" ואת "כמיהתו של בן התרבות לחקות את הכדורי ולהתמזג עם הטבע ונציגיו" (גרץ, [1980], עמ' 52).

מאידך אנו נתקלים בשתי הנקודות הבולטות והחריגות בטקסט בכניסתם של שני הרפרנטים החדשים המשפיעים בצורה נוקבת על מהלך האירועים, שעה שבמישור הלשוני פועל הטקסט ל"הנמכת" חשיבותם. הטקסט מנסה כביכול להכניס את הרפרנטים החדשים והמפתיעים בצורה "טבעית", ו"חלקה". זהו למעשה האפקט שנוצר באמצעות סימון הרפרנטים וכניסתם לעולם ההתרחשות כאינפורמציה קדם-מונחת, שניתן להתייחס אליה כאל אינפורמציה נתונה או לפחות כאל מוכנת מאליה בשלב שבו היא מופיעה.

כאשר מצרפים את עיסוקו התמטי המרכזי של הטקסט מצד אחד, ואת אופן הייצוג הלשוני של שני האירועים מצד אחר, נראה לי כי ניתן להצביע (באופן זהיר ביותר) על תרומתו של הייצוג הלשוני של שני האירועים לעיצובה של התמה המרכזית בסיפור: ה"התמזגות" ה"טבעית" לכאורה של הרפרנטים החדשים, המייצגים את העולם הפראי בתחום האנושי — הנווד, ובתחום הטבעי — הצפע) בתוך סביבת ההתרחשות המידית של הגיבורה (במישור הלשוני), עומדת בקורלציה לתמת ה"התמזגות" של בן התרבות עם העולם הפראי.

דוגמה ד

בפרק 2 (מקרה 3) הצבענו על תופעת הסתירות ברומן של וירגיניה וולף אל המגדלור. ראינו שהנטייה המתגלה ברומן זה היא למקם את האינפורמציה על מצבים נפשיים בחלק העיקרי של המשפט ואת ההתרחשויות החיצוניות בחלק הטפל, בהיפוך מוחלט ליחסי חזית-רקע סטנדרטיים. מבריקת ההתנהגות החלק הראשון (שהוא גם החלק המרכזי לפחות מבחינה כמותית) של הרומן עולה הממצא הזה: באותם מקרים (רבים יחסית) שבהם מופיעים מבני

משפט מורכבים הכוללים חלק משפט עיקרי וחלק משפט טפל, וכאשר משפטים אלה מכילים חומרי תודעה וחומרי התרחשות "חיצוניים", הנטייה הסטטיסטית הכוללת היא שחומרי התודעה נמצאים במשפט העיקרי וחומרי ההתרחשות החיצוניים נמצאים בחלק המשפט הטפל. זהו תיאור כולל של תמונת המצב ברומן זה.

כאשר עוברים מן הדיון ברמת המשפט לרמות הגלובליות של הטקסט — ובכלל זה המישור התמטי שלו, מסתבר שקיימת קורלציה בארגון חומרי ההתרחשות והתודעה בין הרמות השונות של הטקסט. אל המגדלור הוא רומן העוסק בסדרה מגוונת של אירועים והתרחשויות חיצוניות — ובמקביל — בקונטמפלציה שמבצעות דמויות שונות על אירועים והתרחשויות אלה. בין שני סוגי חומרים אלה (ההתרחשויות החיצוניות — ואירועי התודעה) נוצרים במהלך הרומן (באמצעים שונים) יחסי הייררכיה, קובעים את חשיבותם ומרכזיותם של חומרי התודעה לעומת ההתרחשויות החיצוניות. אמצעי בולט כזה הוא למשל עקרון הסלקציה ברומן. על פי עיקרון זה, נבחרים במכוון האירועים החיצוניים, היוס-יומיים, הטריוויאליים וחסרי החשיבות (במונחי העולם של היצירה), כאשר כל ערכם הוא בכך שקיימת תודעה כלשהי אשר קולטת אותם, מעבדת אותם בתוכה, ומעניקה להם, כאמור, משמעות שמעבר לערכם ה"אובייקטיבי". תופעה זו מתגלית הן באפקט הטריוויאלי של האירועים החיצוניים לעומת אירועי התודעה המשתמשים באירועים החיצוניים כבסיס לעיסוק בנושאים "רבי החשיבות" ברומן (מצבו הקיומי של האדם, יחסי אדם-זולת וכו'), והן במישור הכמותי, שבו תופסים אירועי התודעה מקום נרחב בהרכבה בהשוואה לכמות העיסוק באירועים החיצוניים. זהו רק אמצעי בולט אחד לארגון יחסי ההיררכיה של חומרי הרומן. הטענה היא אפוא, שיחסי האינפורמציה, המתגלים ברמת המשפט, בין חומרי התודעה החיצוניים עומדים בקורלציה לרמות הגלובליות יותר של הטקסט, ובאופן זה מחזקים ומבססים את היחסים בין חומרים אלה במישור התמטי הגלובלי של הטקסט. תופעה זו משתלבת באינטרסים הגלובליים של רומן זה השייך לז'אנר "זרם התודעה". מניתוח דוגמה זו משתמש בכירור, שבחירת החומרים, שיוצגו כמרכזיים או כשוליים, אינה נקבעת אוטומטית (כפי שמשתמע למשל מדברי הופר), אלא היא תלויה שיקולים טקסטואליים וז'אנריים קונקרטיים. זאת ועוד, שעה שמחקרים בלשניים וטקסטואליים הדגישו שפעולות פונקטואליות, המופיעות ברצף הכרונולוגי של האירועים ושייכותם לתחום ההתרחשויות החיצוניות (ולא לתחום חומרי התודעה), הן המועמדות הטובות ביותר להופיע כחומר חזית (כלומר כאינפורמציה בעלת חשיבות עלילתית גדולה יחסית), הרי שבטקסטים ספרותיים שונים התמונה אינה כזאת. ז'אנר ספרותי דוגמת "זרם התודעה", יכול לסטות מן הנטייה הברורה שמגלים טקסטים לא ספרותיים רבים כגון טקסטים אורליים נרטיביים (דוגמת אלא הנבדקים על ידי לבוב), או טקסטים פולקלוריסטיים (דוגמת אלה הנבדקים על ידי הופר), בבחירת אינפורמציות מרכזיות או שוליות יחסית.

סיכום

סיפור הוא רצף של אירועים ומצבי עניינים המאורגן במסגרת של עלילה. רצף זה יכול להיות מיוצג במדיומים שונים, כגון במדיום לשוני או תמונתי. כמובן מסוים אותו סיפור עצמו יכול להיות מיוצג במדיומים שונים, ולשמור על זהותו. ממילא מה שבעלילה מסוימת נתפס

כאירוע מרכזי, אמור להיתפס ככזה בלי שום תלות במדיום שבו מיוצגת עלילה זאת. לרשות מחבר הטקסט עומדת מערכת של אמצעים לשוניים (מבנים תחביריים, צורנים מורפולוגיים וכו') שהפונקציה שלהם היא (בין היתר) סימון מידת חשיבותה היחסית של האינפורמציה המתוארת.

במצב כזה שבו ישנם גורמים לא לשוניים הקובעים את מידת חשיבותה של האינפורמציה הנמסרת (כמו למשל יחסי חזית-רקע, יחסי האינפורמציה, הטענות הסמנטית וכו'), ואמצעים לשוניים לסימון מידת חשיבותה של האינפורמציה, ייתכנו עקרונות שני מצבים: א. מצב שבו קיימת התאמה בין מידת חשיבותה של האינפורמציה הנמסרת ובין צורת סימונה בשפה. זהו למעשה המצב המאפיין באופן טיפוסי טקסטים נרטיביים לא ספרותיים; ב. מצב של חוסר התאמה, כלומר מצב שבו אינפורמציה חשובה מסומנת על ידי סמן לשוני המשמש לסימון אינפורמציה שולית, ולהפך. מצב כזה של חוסר התאמה, הוא כמובן שימוש מניפולטיבי בשפה לייצוגה של עלילת הסיפור. כפי שראינו נוטים מחברי טקסטים ספרותיים מסוימים לנקוט מנגנון מניפולטיבי כזה של אי התאמה או סתירה בין מידת החשיבות של האינפורמציה ובין סימונה בלשון. הפקיד מניפולציה שכזאת יכול להיות חלק מן הנטייה להשיג אפקטים "פואטיים" או "אכתטיים" שונים, דוגמת אפקט "ההזרה" שבו עסקו הפורמליסטים הרוסיים (למשל מוקרזובסקי [1964]), או לצרכים לוקליים יותר המאפיינים את המטרות הספציפיות של הטקסט המסוים שבו ננקט המניפולציה.

מראי מקום

יצירות

באר, חיים [1979]. נוצות. הוצאת ספרים עם עובד.
 עגנון, ש"י [חשכ"ח]. תמול שלשום. הוצאת שוקן.
 — — — [תשי"ג]. "מחולות המוות או הנאהבים והנעימים". מתוך: כל סיפוריו של שמואל יוסף עגנון. כרך שני. הוצאת שוקן.
 עוז, עמוס [1974]. ארצות התן. הוצאת מסדה. הרפסה שלישית.
 צ'כוב, אנטון [תשל"א]. מבחר סיפורי צ'כוב לבתי הספר התיכוניים, תרגם: זמירי, זאב ג' טברסקי, תל-אביב. שבתאי, יעקב [1977]. זכרון דברים. הוצאת מפעלים אוניברסיטאיים.
 שלונסקי, אברהם [תשל"ב, 1971]. כתבי א. שלונסקי. ספריית פועלים, הקיבוץ הארצי, השומר הצעיר.
 Woolf, Virginia [1964]. *To The Lighthouse*. Penguin Books.

מחקרים

גרץ, נורית [1980]. עמוס עוז — מונוגרפיה. ספריית פועלים.
 שן, ישעיהו [1981]. ההיררכיה של יחידות אינפורמציה בטקסטים נראטיביים. עבודת מ"א אוניברסיטת תל אביב.
 שן, ישעיהו [1985]. מבנה הפעולה בטקסט הסיפורי הקצר. עבודת דוקטורט. אוניברסיטת תל אביב.

Ariel, Mira [1990]. *The Function of Accessibility in a Theory of Grammar*. London: Routledge.
 Bartlett, F.C. [1932]. *Remembering*. London: Cambridge University Press.
 Danesh, F. [1974]. "Functional sentence perspective and the organization of the text". In: *Papers on functional sentence perspective*. Ed. Danesh, F. Academia, Prague, 107-128.

סקירת ספרים

על המילון השמי המושאל שבמצרית
והדקדוק השמי-מערבי העולה הימנו

אפרים ניסן

הסקירה שלהלן עניינה שני מילונים שמביאים מילים מצריות שמקורן בשמית ובשמית המערבית, והם:

J.E. Hoch, *Semitic Words in Egyptian Texts of the New Kingdom and Third Intermediate Period*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey 1994

D. Sivan and Z. Cochavi-Rainey, *West Semitic Vocabulary in Egyptian Script of the 14th to the 10th Centuries BCE (Beer Sheva — Studies by the Department of Bible and Ancient Near East Vol. 6)*, Ben-Gurion University of the Negev Press, Beer-Sheva 1992

א

החומר המילוני המושאל, שמקורו בשמית ובשמית-מערבית בפרט, שופע מתוך תעודות שלשונן היא מצרית¹ ותיחום תקופתן מקביל, בערך, לשליש האחרון של האלף השני ולראשית האלף הראשון לפנה"ס.² אלא שאי-נגישותו של החומר לשאינו אגיפטולוג גרמה, והבלשן השמי או העברי המקראי אינו מסתייע בו.³ והרי תרומה חשובה יש בו בחומר זה, הן לסמנטיקה המילונית והן לפונולוגיה (למשל: חילופי ח' וז', ע, וע') והן לתורת הצורות.

- 1 הקדמה חדשה למצרית היא: A. Loprieno, *Ancient Egyptian: A Linguistic Introduction*, Cambridge University Press (1995).
- 2 ואילו מן השושלת הכ"א ואילך תהליך השאילה המילונית לתוך המצרית נבלם, במקביל להפסקת מעורבותה של מצרים מחוץ לגבולותיה — כפי שמציין הוך (בעמ' 501). ולעומת זאת: "יש בעברית כ-40 מילים שאולות מן המצרית" וחו לא (ש' מורג, עמ' 36, הע' 7 במחקרים בלשון המקרא, הוצאת מאגנס, ירושלים, תשנ"ה, על פי ח' רבין, עיקרי תולדות הלשון העברית, עמ' 15).
- 3 כך מציין קנח' קיטשן (עורך), הכתובות הרעמססיות (8 כרכים, 1970-1990), בסקירת סכ"ר: Egyptologists are not particularly interested and Semitists seldom have the background to deal with the Egyptian spelling conventions. K. A. Kitchen, Review of [סכ"ר], *Journal of Semitic Studies* 40(1): p. 91 (1995).

Van-Dijk, Teun [1975]. *Some aspects of text grammar*. Mouton, The Hague.

———, [1977]. *Text and Context*. London: Longman.

———, [1979]. "Recalling and summarizing complex discourse". [1975]. In: *Text processing*. Eds. Burghardt, W. Holker, K., Berlin/N.Y.: De Gruyter.

Dillon, G. [1980]. "Discourse processing and the nature of literary narrative". *Poetics* 9, no. 1-3, 163-180.

Driver, S.R. [1982]. *A treatise on the use of the tenses in Hebrew*. Oxford.

Dorfman, E. [1969]. *The narrememe in the medieval romance epic*. Toronto: University of Toronto Press.

Firbas, J. [1975]. "On the thematic and non-thematic section of the sentence". In: *Style and context*, 317-334.

Gundel, J. *The role of topic and comment in linguistic theory*. Ph.D. Dissertation, University of Texas at Austin, distribution by Indiana University club.

Hopper, P. [1978]. "Observations on the typology of focus and aspect...". *Language*.

———, [1979]. "Some observations on the typology of focus and aspect in narrative language". In: *Studies in language* 3, no. 1.

———, "Aspect and foregrounding in discourse". In: *Discourse and syntax*. Ed. Givon, T. Academia Press.

Hopper, P. & Sandra Thompson. [1981]. "Transitivity". Forthcoming *Language*.

Johnson, R. [1970]. "Recall of prose as a function of the structural importance of the linguistic units". *Journal of verbal learning and verbal behaviour*. 9, 12-20.

Keenan, E. [1971]. "Two kinds of presupposition in natural languages". In: *Studies in Linguistics Semantics*. Ed. C. Fillmore, Langendoe, T.N.Y.: Holt.

Kintch, W. [1980]. "Learning from text, levels of comprehension". *Poetics*. 9, No. 1-3, 87-98.

Labov, W. [1972]. *Language in the inner city*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

Meyer, Bonnie [1975]. *The organization of prose and its effects on memory*. North-Holland.

Mukarovskiy, J. [1964]. "Standard language and poetic language". In: *A prague school reader*. Ed. Garrin P.L. Washington D.C., 17-30. University of Georgetown Press.

Polanyi, B.L. [1976]. "Why the whats are when...". *Proceedings of the second annual meeting of the Berkeley linguistics society*.

———, "The role of redundancy in cohesion and evaluative functioning in narrative". *Rackam literary studies*. 7. (Ann Arbor), 19-38.

Prince, Ellen [1979]. "On the given new distinction". *Cls* 15.

———, [1979]. "Towards a taxonomy of given/new information". In: Cole, P. (ed.) *Radical pragmatics*. N.Y. Academia Press.

Reinhart, T. [1982]. "Principles of gestalt perception in the temporal organization of narrative texts". *Synopsis*, 4. Tel Aviv.

———, [1979]. "Conditions on text coherence". *Synopsis* 2, Tel Aviv.

Scollon, R. [1975]. "The sequencing of clauses". *Working papers in linguistics*, 7. No. 5.

Shir, N. & Shalom Lappin [1979]. *Dominance*. 1975. *Theoretical linguistics* 6, no. 1, 43-88.

Talmi, L. [1975]. "Figure and ground in complex sentences". *Working papers on Language universals*. Issue no. 17.

Thorndyke, W. [1975]. *Cognitive structures in human story comprehension and memory*. Ph.D. Dissertation, Stanford.